
הרב יוסף שלום

”מקל נועם ומקל חובלים” – תובנות ושיטות בחינוך

לעילוי נשמת אבי שמואל בן שמחה ז”ל
לרפואת אמי מרים בת חנה הי”ו

משל החבל

מספרים על כפרי ההולך בדרך, וגורר איתו חבל.
בקצה החבל קשורה פרה.
”מדוע אתה נותן לפרה להולך אותך”? שואל זר את הכפרי.
”הפרה לא מוליכה אותי אני הוא זה שמוליך אותה” עונה לו הכפרי.
”אם אתה השולט בפרה, מדוע אינך מרפה מהחבל”? שואל הזר.

ספור זה הוא משל. הנמשל לכפרי הוא ההורה/ מורה. הפרה היא המתחנך.
החבל הוא הגישה החינוכית.
משל זה מציג בפנינו את גבולות הגיזרה שצריכים להיות לגישתנו החינוכית
כלפי ילדינו,
ממתיחת החבל בחוזקה ועד להרפייתו.
הניסיון החינוכי שלנו מראה שהגישה הכוחנית לשם חינוך תלמידינו (מתיחת
החבל) אינה מתקבלת בקלות על דעת המתחנך, מפתחת בו את יצר המרדנות,
אף שלעיתים היא נושאת פירות.¹ יש הדוגלים בחינוך נחרץ ולא מתפשר לשם
קביעת גבולות, ומסגרת ברורה של התנהגויות בניהול כיתה.
אך יש לדעת שהחינוך התקיף והעקבי לא מתאים לכל גיל, ובעת השימוש בו
צריך להבחין מתי ”להרפות את החבל”. האיזון הנדרש לשם כך הוא אומנות
החינוך.

בני הנוער עוברים תהליך גיבוש של אישיותם. כמו כל אחד מאתנו עליהם
לעבור דרך של חיפוש וטעיה. אנו המורים רכשנו חכמת חיים שהיא תולדה של
הפקת לקחים מאירועים שונים שקרו לנו במשך השנים. אנו מצפים, ובצדק,
שתלמידנו ייעזרו בחכמה זו. אך יש לזכור שעל יתרון איכותי זה עלינו לשמור,

1 הגר”מ פינשטיין זצ”ל: ”בדבר הצלחה בחינוך הבנים ליכא כלל בדבר איך להתנהג, שתלוי
לפי מדות הבן והבת שחנן אותם הש”ת, שיש שטוב לילך בתקיפות ויש שיותר טוב לילך
ברכות ובנעימות. וברוב הפעמים בנעימות ורכות הוא יותר טוב...” (אגרות משה חלק י”ד
חלק ג’ סי’ עו)

וללמוד להשתמש בו "בחכמה בתבונה ובדעת"². יש להימנע ככל האפשר מלבזבז אותו על מאבקי כח מילוליים ללא תועלת, שעלולים להוביל לתחושה של פגיעה בסמכותנו³.

אופיו המיוחד של הנוער שלנו

האדמו"ר מפיאסצנה בספרו "חובת התלמידים" מיטיב לתאר את אופיו המיוחד של הנוער שלנו.

הסבר זה יחזק בנו את ההכרה "כי לא בכח יגבר איש", וכי על מנת שהחינוך יצליח יש למעט ככל האפשר את השימוש בדרך של ציווי.

"עלינו לבאר בראשונה מה החילוק בין דור לדור, למה בדורות הקודמים לנו כל חינוך שהוא, היה מועיל. תלמידי כל מלמד ובני כל אב, רובם ככולם היו עובדי ה', ולא כן עתה. הסיבה הפשוטה והעיקרית היא: שהנוער קם וחושב את עצמו לאיש בטרם בא מועדו... ולא את הטעם והסיבה באנו בזה לבאר, למה קם הנוער, אבל כך היא העובדה. רוח שטות הזה עבר על בני הנוער לחשוב את עצמו לאיש בדעת ורצון, בעוד בו דעת מהופך ורצון בוסר ומר. ועוד הודיעו לנו מראש חכמינו זכרונם לברכה (סוטה מ"ט, א): "בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא". גם זאת חוצפה היא, לחשוב את עצמו ואת דעתו לנאמנים ובטוחים לסמוך עליהם. הדבר הזה כל כך התלקח, עד שמשותוממים אנו לפעמים לראות תינוקות קטנים ממש, איך שרוח עצמית ואומץ מרומה זה, כבר מבצבצים ועולים בהם לחשוב את עצמם לאנשים..."

האדמו"ר מפיאסצנה מסביר שלנער בן דורנו יש חשיבה עצמאית, ועקב כך הוא מחשיב עצמו לבוגר כבר מגיל צעיר, לכן הוא מרגיש שאין לו מה ללמוד ממך כי הוא חושב שדעתו היא היחידה שיש לסמוך עליה. אנו המורים מסתכלים עליו וחושבים "כמה חסר לו וכמה הוא זקוק לידע הכוונה ותמיכה", אך הוא בשלו "אני יודע הכל". מצב זה הרי בהכרח מזמין חיכוך בין המורה

2 שמות ל"ה, לא. דוגמא לכך ממצוות כבוד הורים. הרמב"ם בהלכות ממרים ו', ז' ח' מצין עד כמה חיבים לשמוע בקול ההורים, ובאותה מידה הזהירות מוטלת על ההורים לא להקפיד ולדרוש מילדיהם לבצע פעולות שקשה להם לקיים: "עד היכן הוא כיבוד אב ואם, אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יעוּס כנגדם אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק..." "אף על פי שבכך נצטוינו אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויעלים עיניו.." (וכן פסק השו"ע סי' ר"מ סע' ט).

3 "החינוך היא הדרך המטרה היא האדם" א.ד. גורדון. האדמו"ר מפיאסצנה מסביר שמטרת החינוך לגלות את "כל" האדם, המידות והכשרונות הטובים שקיימים במתחנך, ואם אין החינוך מצליח בכך יש לשנות את הדרך שיהא "על פי דרכו" של המתחנך.

הרוצה בטובת תלמידו והרואה את בן טפוחיו בוחר לו לחיות בדרך ללא מוצא, ומאידך מסרב לשמוע דעתם של בעלי ניסיון. ברור לכל שלא בכל בי"ס/כיתה כך הוא המצב. אך דעתנות זו של הנוער והעיקשות להתנהג על פי הנראה להם ללא יד מכוונת ומובילה, מכניסה לדאגה את ההורים והמורים ועלולה לגרום לחיכוכים בתוך המשפחה, ובביה"ס. אך בכך לא תם העניין. האדמו"ר מחדד את הקושי בחינוך הנער המתבגר וכך הוא כותב:

"תוצאות דברינו הם: שמלפנים כל מדריך ואב היה יכול לחנך את ילדי ישראל ולהורותם דרך ה', ואף אם לא היה מדייק לחנך "על פי דרכו", שרמז לנו שלמה המלך 'על פי דרכו של כל בן ועצמותו, רק מרגיל ומצוה, היה גם כן מועיל, מפני שהילד בקטנותו אף בנערותו נפש נקיה היתה, ולא עוד אלא שגם הוא בעצמו בקרבו פנימה הרגיש ריקנותו וחשכת דעתו ומין צמאון פנימי היה בקרבו לשמוע את דרך ה' מכל מלמד ומדריך. ואף אם ארע שעה שהשתובב הנער וסירב לשמוע, גם כן הרגיש בעצמו אחר כך שחטא, וכי אביו ומלמדו המיסרהו אף מלקהו הוא הצדיק, והוא הפושע. רוחו נפל בקרבו מעט וכפה את עצמו לשמוע מעתה לקולם ולבטל את רצונו מפני רצונם... לא כן עתה... וזאת ראה שלמה המלך בחוכמת ה' אשר בו, מראש, הזהיר לנו: "חנוך לנער על פי דרכו" - לא בצווי בלבד רק בחינוך, וחינוך על פי דרכו של כל אחד ואחד". (חובת התלמידים עמ' טו- יח)

החינוך נעשה קשה יותר כי אותה כניעה מפני המבוגר המחנך, הורה או מורה שהיתה בתקופות קודמות, נחלשה. תחושת אשמה וייסורי מצפון בעקבות מעשה היתול וקונדס שעשה המתחנך, אפילו בעת שמיעת תוכחה, נהפכה לקשת השגה. שכן רוחו לא נופלת בקרבו למישמע דברי מוכיחיו. לכן מציע האדמו"ר דרך חינוכית לא תקיפה וישירה⁴, אלא עקיפה מקבלת עוטפת ואז מכוונת.

ייחודיותו של דורנו

הרב קוק כדרכו מוצא יתרון חשוב בדור שלנו על אף חוצפתו ותעוזתו. **..מוזר הוא הדור הזה, שובב הוא, פראי הוא אבל גם נעלה ונשא - נוציא מן החשבון את הגסים שלקחו להם את רוח הפרצים למסווה לעולל על ידו עלילות גזל וחמס וכל נבלה - נמצא כי מעבר מזה (סוטה**

4 "לא בציווי בלבד רק בחינוך... כי יותר גדול ויותר פועל מן הציווי וההרגל הוא החינוך" וההבדל בין הציווי לחינוך שהוא גם הרווח "שגם כי יזקין לא יסור ממנה" שגם כשיזקין הבן ויצא מרשות אב ישמע בקולו.

מט:)'חוצפא ישגא, אין הבן מתבייש מאביו, נערים פני זקנים ילבינו', ולעומת זאת - רגשי החסד, היושר, המשפט והחמלה עולים ומתגברים, הכח המדעי והאידיאלי פורץ ועולה... הבה נכין לו הדרך, נראה לו את מבוא העיר, למען יוכל למצא את הפתח. נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש דוקא בגבול ישראל...לא נעשוק ממנו את כל האור והטוב, את כל הזוהר והעצמה שרכש לו, כי אם נרבה עליהם, נזריח עליהם באור של חיים, באור אמת, המנהיר ממקור הנשמה הישראלית ובנינו יביטו אליו וינהרו

(מאמר הדור, אדר היקר עמ' קט)

הרב מדגיש שהיתרון של דורנו הוא שבתוך ה"חוצפא יסגא" שיש בבני דורנו מצוי כח עצום של פיתוח ויצירה, רגישות וחמלה שהולכים ומתגברים⁵. לכן תפקידנו להאיר לו את הדרך "למען יוכל למצוא את הפתח" יש לו את הרגש החמלה הרצון להיות טוב אך זה חבוי. הגסות שנמצאת בו כלפי חוץ מעורבת בטוב שמצוי בפנימיותו וזה מבלבל אותו ומקשה עליו לבנות את זהותו. עלינו להוסיף אורה על הטוב שמצוי בו כדי להראות לו שה"אני" האמיתי שלו הוא אותו חלק נסתר חיובי שלא בולט עדיין כלפי חוץ בכל זהרו.

... "דור כזה לא יוכל לשוב מיראה, אבל מאוד מוכשר הוא לשוב מאהבה, שיראת הרוממות תתחבר עמה... אין בשום אופן אפשרות להכניעם בדרך "כבישה" כי אם לרוממם ולשגבם ולהראות לפנייהם את הדרך של האורה הרוממה והאדירה."

(מאמר הדור, אדר היקר עמ' קט)

הדרך החינוכית אותה מציג הרב קוק תיעשה על ידי הבלטת הטוב שמצוי במתחנך. אין להתמקד בכשלונות ובתיקונם, אלא לשים את הדגש על הכשרונות וההצלחות, להעצים את נקודות החוזק של הילדים ובכך "לרוממם ולשגבם". גישה זו, הנובעת מהכרה בגודל אישיותם של ילדינו ואמונה בטוב הצפון בהם, מסייעת לנער לראות בתוך עצמו את החיוניות שבו, היא נותנת לו תחושה אמיתית של ערך עצמי ומרוממת את כל אישיותו.

5 "כל התקדמות גדולה בשטח המדע, נבעה מהעזה חדשה של הדמיון" (ג'ון דייואי) ואמנם אם נשים לב בשנים האחרונות חלה התפתחות יצירתית עצומה בכל העולם ובכל תחום, וכן הדרישה הגוברת למען זכויות הפרט.

'נועים' ו'חובלים' - דרכים בהנהגת ה' את עמו

הבטויים "מקל נועם" ו"מקל חובלים" לקוחים מספר זכריה פרק יא' פס' ז':
".. וְאָקַח לִי שְׁנֵי מַקְלוֹת לְאֶחָד קְרָאתִי נְעִם וְלְאֶחָד קְרָאתִי חֹבְלִים וְאָרְעָה אֶת הַצֹּאן".
ה' הוא הרועה שמנהיג את עמו, לשם כך הוא משתמש ב-2 צורות הנהגה:
מקל נועם ומקל חובלים, כל אחת במקום ובמצב הראוי. כך שמסביר זאת
הרד"ק שם:

ואקח לי שני מקלות - דרך הרועה לנהוג צאנו במקל שבידו ואמר כי
לרעות את ישראל לקח שני מקלות רמז בזה כי הנהגתו אותם לא היה
בענין אחד רק לפי מעשיהם היה מנהיגם לפיכך זכר שני מקלות ואמר
לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים ..ואמר כי לאחד מן המקלות
קרא נועם ר"ל כי בנעימות נהג אותם על דרך שאמר דוד המלך ה' רועי
לא אחסר .. על מי מנוחות ינהלני וזה היה בזמן שהיו ישראל שומרים
דרך ה' שהיו מלכיהם ושופטיהם טובים ומדריכים אותם בדרך ישרה
ואז היה האל מנהיג אותם בנעימות שבעים כל טוב אין שטן ואין פגע
רע. ולאחד מן המקלות קרא חובלים, והוא לשון השחתה כמו מחבלים
כרמים ר"ל שהם השחיתו דרכם ועלילותם והוא נהג אותם על הענין
הזה שלא חשש לשמור אותם מן האויבים אך היה נוהג אותם עדיין
שלא סלק שכינתו ושמירתו מעליהם עד גלותם כי היו מלכים טובים
ומלכים רעים אחריהם ובזמן שהיו רעים היה בא להם הרע והיה שם
המקל חובלים ובזמן שהיו עושים טוב היה בא להם הטוב והיה שם
המקל נועם

הרד"ק מדגיש שעל אף שה' העניש את בניו כשחטאו (חובלים) זה היה
בדרך פסיבית "לא חשש לשמור אותם מן האויבים", בניגוד למצב של נועם
בו הם "שבעים כל טוב אין שטן ואין פגע רע" שזו נתינה אקטיבית. בנוסף לכך
השימוש במקל חובלים בענישה לא הראה לעם ישראל שה' עזבם אלא אדרבה
הראה להם שעדיין אפשר לאחוז במקל ולקום ולהתפייס עם "הרועה".

מקל נועם ומקל חובלים - מושגים המבטאים שתי גישות חינוכיות

הביטויים הנ"ל הושאלו למושגים חינוכיים⁶ כפי שעולה מפרשני המקרא.
אביא דוגמא אחת לעניין.
התורה בספר שמות מתארת דיאלוג המתנהל בין ה' לבני ישראל לפני מתן

6 ויש בכך מסר חינוכי לגבי הצורך לשמור על קשר של חיבה וכבוד בעת ההענשה ולאחריה.
7 אפשר לראות זאת כבר במשמעות הלשונית של המילים. נועם - בעדינות, חובלים - חבלה,
ענישה. (מצודת ציון שם)

תורה, כשמשה הוא המתווך: **”וַיַּעֲנוּ כָּל-הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ, כָּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ד’ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע** מִשָּׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם, אֶל-ד’. וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, הֲנִיחָה אֲנִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַבְדְּךָ, בְּעֵבֹר יִשְׁמַע הָעָם בְּדִבְרֵי עַמְּךָ, וְגַם-בְּךָ יֶאֱמִינוּ לְעוֹלָם; וַיַּגֵּד מֹשֶׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם, אֶל-ד’.”
(שמות יט’ ט).

מפשט הפסוקים ברור שהמילים **”וישב”** ו**”ויגד”** מתייחסות לדברי התווך של משה. רש”י מקשה על כך שהרי לא ברור מה הדברים שמשה מוסר לה’ בשם העם בפסוק ט’:

”ויגד משה - וכי מה הגיד להם משה לישראל שהגיד דבריהם להקב”ה, אלא בתחילה פירש מתן שכרה, דכתיב ‘וישב משה’, דברים שמשיבין דעתו של אדם, ולבסוף פירש עונשה, דכתיב ‘ויגד משה’, דברים שקשים לאדם כגידין (שבת פ”ז א’):

בעל התורה תמימה מסביר את רש”י ומקשר את דבריו לכתוב בספר זכריה: ואע”פ דהלשון ויגד מוסב על דברי משה להקב”ה ולא לישראל, אך מדלא מצינו דברים חדשים שאמר משה לישראל נוסף על הדברים הקודמים שבפסוק ז’, לכן דרשו דמה דכתיב בפסוק ח’ וישב משה ובפסוק ט’ ויגד משה הכל תשובה אחת היא, ומדכתיב פעם לשון וישב ופעם ויגד דרשו שבא לרמז שפעמים הסביר להם דברי ה’, פעם בדברים שמשיבין דעתו של אדם ופעם בדברים קשים כגידיים, והוא ע”ד לשון הכתוב (זכריה י”א ז’) ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים וארעה וגו’.”

(שמות פרק יט הערה טו)

בעל התורה תמימה מסביר שלרש”י היה קשה הפסוק **”ויגד משה”** שמתאר את מסירת דברי העם לה’, אך לא מפורש בכתוב מה הם היו. לכן צריך לומר על דרך הדרש⁸ ששני הפסוקים הם דברי ה’ שנמסרו לעם ע”י משה. פעם הם נאמרו בנועם ופעם בנחרצות וללא פשרות (חובלים). אכן הפסוק המזכיר את המילה **”וישב”** מתיחס לדברים חיוביים שאומר העם **”כל אשר דבר ה’ נעשה”**, והפסוק שמזכיר את המילה **”ויגד”** יש בו תוכחה והתראה **”בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם”**.

נמצינו למדים שמשה השתמש בשתי הדרכים שהזכרנו כדי לשכנע את העם לקבל את התורה, מתן שכרה - **”נועם”**, עונשה - **”חובלים”**.

8 כי וישב מתיחס לפי הפשט לדברי משה הנמסרים לה’.

הגישה החינוכית של רבי יוחנן וריש לקיש

פסוקים ומאמרי חז"ל רבים עוסקים בדרכי החינוך הראויות, אך אנו נתמקד בדברי רבי יוחנן וריש לקיש המופיעים במסכת ברכות (ז', ב), ונידלה מתוכם רעיונות ומתודות בחינוך.

וא"ר יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות שנאמר (הושע ב', ט) 'ורדפה את מאהביה וגו' ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה'. וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקיות, שנאמר (משלי יז, י) 'תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה

במבט ראשון רבי יוחנן וריש לקיש אומרים את אותו העיקרון והוא שעדיפה דרך הנועם על דרך החובלים - הענישה. אם כך, יש להבין מדוע הגמרא מזכירה את שתי הדעות אם הן דומות? התשובה לשאלה זאת היא: כנראה שבכל אחת יש חידוש ואולי הדעות אף חולקות.

הסבר רש"י לגישת רבי יוחנן

שני האמוראים מביאים פסוקים שונים להוכחת טענתם. רש"י מקשר בין הפסוקים לדברי האמוראים ומראה שההבדל בגישות נלמד מהפסוקים שכל אמורא מביא. זו לשונו שם:

מרדות אחת - לשון רדוי והכנעה שאדם שם על לבו מאליו:

ורדפה את מאהביה וגו' - וכשתראה שאין עוזר תשים על לבה לאמר אשובה אל אישי הראשון

הפסוק בהושע שאותו מציין רבי יוחנן כהוכחה לדבריו ממשיל את כנסת ישראל לאשה בוגדת המגיעה להכרה שעדיף לה לחזור לחיק בעלה ולא להמשיך להתרועע עם מאהביה "כי טוב לי אז מעתה"⁹. הכרה זאת, מסביר רש"י, חודרת לתודעתה של האשה (כנסת ישראל) מאליה ללא מתווך ומוכית. היא מודה בטעותה, אעפ"י שמסקנה זו נובעת בדרך השלילה מכך שמאהביה דוחים אותה "ורדפה את מאהביה ולא תשיג אותם"¹⁰. עדיין היא בגדר "טובה מרדות אחת בליבו של אדם", כי זו היא למידה עצמאית¹¹ של המתחנך מתוך

9 "כי מאז שהיה בטחוני בו (בקב"ה) היה לי טוב מעתה" (שאני עם מאהבי). מצודת דוד שם.
10 או מתוך הכרה אף שהיא בדרך השלילה, או משקולי כדאיות כפרוש מהר"י קרא "כי טוב לי אז שהייתי עובדת את בוראי והוא היה מושיעי מעתה שאני עובדת אלהים אחרים ואינם מושיעים אותי". או מתחושה של אין ברירה כפרוש מלבי"ם "המעמד (המצב) שאני בו עתה שהזונים עזבו אותי ואין לי עתה עוזר וסומך מן המעמד הזה טוב לי אז בבית בעלי. הגם שלא טוב מן המעמד שהייתי בו בבית מאהבי.. שהיה טוב לי יותר מבבית בעלי".
11 הזכרו בדברי האדמו"ר מפיאסצנה: "עד שמתוממים אנו לפעמים לראות תינוקות קטנים

החוויה שעבר, והמסקנות ממה שעבר יעזרו לו לקבל החלטות נכונות לגבי עתידו ולגבי הקשר שלו עם הוריו. הוא יבין שגם דעתו המלומדת זקוקה לעצה מכוונת.

ניתן להרחיב מעט ולומר שגישתו החינוכית של רבי יוחנן מאפשרת לילד להתנסות בחוויות שונות תחת עינו הפקוחה של המורה/ ההורה¹² ועל אף החשש שמקורו בנסיגה וההכרות שלך עם ילדך שעל פיהם אתה כבר "רואה את הנולד", זה אולי הזמן לתת לילד להתמודד בכוחות עצמו עם מצבים שונים, וללמוד מהם. כך רוכשים ניסיון, זהו חלק מתהליך ההתבגרות, ובכך תשיג שבפעם הבאה הוא יתייעץ איתך.

הסבר רש"י לגישתו של ריש לקיש.

ורישי לקיש אמר: יותר ממאה מלקיות, שנאמר (משלי יז, י) 'תחת גערה במבין

מהכות כסיל מאה

מבאר רש"י:

תחת גערה במבין - תחת גערה באדם מבין, טובה מהכות כסיל מאה. תחת הטעם למעלה תחת הת"ו ולא כמו אל תירא ואל תחת (דברים א) שטעמו בחי"ת אלא למעלה תחת הת"ו ראשון, לומר שהוא שם דבר. שאי אפשר לפותרו לשון תפעל לומר תכניע את האדם אלא תכנע היא בעצמה. ולכך שינה את נקודתה לומר שהוא שם דבר

רש"י משלי יז' י': "וכן פירושו הכנעת גערה ניכרת במבין יותר ממאה מכות שמכין את הכסיל."

בפסוק במשלי, אותו הביא ריש לקיש, ישנה השוואה בין מבין לכסיל. למבין מספיקה גערה כדי לגרום לו להשתנות לטובה, אך הכסיל זקוק למאה מלקיות כדי לשפר את דרכיו ואולי גם זה לא יספיק.

ריש לקיש טוען שאין הגערה צריכה להכניע את אשיותו של הילד. הוא מוכיח דבריו בעזרת טעמי המקרא. בביטוי "תחת גערה" הטעם בת' הראשונה, ויש לקוראה בטעם מלעיל, ואז פירושו הכנעת גערה כפי שרש"י מציין במשלי. אך כשהטעם בת' השניה פרושה הכנעת האדם בדרך של כפיה "קבלו דעת". התביעה מהילד לעשות כפי שביקשת מוגדרת כהכנעת האדם, ואין היא רצויה.¹³

ממש, איך שרוח עצמית ואומץ מרומה זה, כבר מבצבצים ועולים בהם לחשוב את עצמם לאנשים". אנו משתמשים בכח הקיים בילדינו כדי לחנכו ("זורמים איתו").

12 עין במהרש"א ברכות ז', ב ד"ה "מרדות". ברצוני להדגיש שכל התנסות חדשה שהילד רוצה לחוות צריכה להבדק בעין בוחנת ובזהירות. אנו מתחסיים כעת למידת הפתיחות אצל המבוגר לגבי מצבים חדשים ללא סכנה חינוכית מוכחת אך מעוררת שאלות שהילד מתעקש לחוות, ועל היכולת לחנך ולכוון את ילדינו כמשקיפים מן הצד.

13 יש להעיר שכשקיימת הערכה רבה בין הילד למוריו ניתן לנקוט בשיטה זו.

ריש לקיש טוען שיש לפנות לילד ולהעיר לו, אך יש לתת לו את אפשרות הבחירה וההחלטה¹⁴.

רש"י בהסבירו את דברי רבי יוחנן וריש לקיש משתמש במילים "מאלין" ו"בעצמה" שמדגישות שאת מלאכת החינוך עושה המתחנך¹⁵ ולא המחנך. תפקיד ההורה / מורה הוא לעזור לנער להגיע לאותה נקודת רצון פנימית, שתגרום לו לעשות את השינוי המנטלי הרצוי והטוב מתוך רוגע והסכמה.

הסבר הרב קוק

הרב טוען שהשוני בין שני המאמרים נעוץ בסיפא של הדברים. "כמה מלקויות" בדברי רבי יוחנן, לעומת "יותר ממאה מלקויות" שבדברי ריש לקיש. אילו דברי הרב זצ"ל בנדון ("עין איה" ברכות שם):

נראה שהוסיף על דברי רבי יוחנן הקודמים, שאמר יותר מכמה מלקויות, די שני עניינים בחינוך המוסרי. יש חינוך תמידי להרגיל את האדם במעשים טובים ובמידות טובות. ויש חינוך פתאומי, מקרי, בשעה שמזדמן ססר מדרך הישר ונחוץ להוכיחו (סור מרע-מקרי ועשה טוב-תמידי).

והנה רבי יוחנן אמר יותר מכמה מלקויות, הכוונה שהוא טוב להשתדל שתהיה ההדרכה המוסרית באה במחונך מצד שכלו והכרתו בתמידות יותר מאלו נכהו ועל ידי זה נחנכהו לסור מרע בכלל וללכת בדרך טובים. וריש לקיש אמר 'יותר ממאה מלקויות', הכוונה אפילו בשעת החינוך המקרי, כי השחית דרכו בחטא ופשע חמור שראוי ללקות מאה מלקויות. האופן היותר גדול במוכים בעד פשעם לפי הנוהג מדרך החינוך גם על זה יפה המרדות השכלית, כי הניצוץ השכלי שבאדם יאיר גם מחשכי לב, אותם שכבר העוו דרכם. רק החובה להעלותם במעלת נבונים, שיהיו ראויים להכיר ערך המרדות שבלב.

באור:

הרב מבחין בין מעשים לא נאותים (שאולי מגיע עליהם עונש), המוגדרים בלשון רבי יוחנן "כמה מלקויות" (דהיינו: מספר קטן של מלקות), למעשה חמור של השחתת מידות ("השחית דרכו בחטא ופשע חמור") המוגדר בלשון ריש לקיש "יותר ממאה מלקויות" והכוונה למעשה שמפאת חומרתו מחייב עונש כבד של הרבה מלקויות.

רבי יוחנן וריש לקיש מסכימים שבמעשה לא נאות אין להעניש אלא להסביר

14 יש לפעמים צורך לעזוב את הילד במנוחה לאחר שהשמעת לו את דעתך, כדי שיוכל לעשות חשבון נפש עם עצמו ולהחליט על דרכו. ניתן להמשיל זאת לחתול המסתתר מתחת לשולחן ומסרב לשתות חלב וכל מה שעליך לעשות הוא לשים לידו את החלב והוא יחליט לבד אם הוא רוצה לשתות ממנו. בדרך כלל החתול ניגש לשתות את החלב.

15 "העיקר הוא להכניס בלב התלמיד דעה זו שידע שהוא הנער בעצמו הוא עיקר המחנך." (חובת התלמידים)

חומרנו ולעורר בילד חרטה אמיתית על מעשיו וקבלה לעתיד שלא ינהג כך שוב.¹⁶ הרב טוען שרבי יוחנן וריש לקיש חולקים בשאלה האם יש להלקות את המחונך כשבאופן מקרי "השחית דרכו בחטא ופשע חמור". רבי יוחנן סובר שדרך החינוך בנועם עדיפה מדרך החובלים, אבל לדעתו לעיתים כשצריך להסירו מדרך הרע ניתן להשתמש במקל חובלים. אולם ריש לקיש שולל אפשרות זו, ולדעתו גם במקום שמגיע למתחנך ללקות הרבה עדיפה "מרדות שכלית" - לדבר על ליבו ולא להכותו. גם מי שסר מן הדרך הוא אדם, ובתור שכזה, השכל הוא מרכז אישיותו, ויש הכרח להאיר לו את הדרך הישרה, "ולהעלותו במעלות נבונים".

הסיפור בו רבי יוחנן משכנע את ריש לקיש לחזור בו מדרכו הרעה יכול לשמש דוגמא להעלאת החוטא "למעלת נבונים".¹⁷ בדו-שיח המפורסם אומר רבי יוחנן לריש לקיש "חילך לאוריתא", שפירושו כוחך הרב יעזור לך לסבול עול תורה. עונה לו ריש לקיש בהתרסה "שופרך לנשי", יופיך ראוי לנשים. רבי יוחנן לא נסוג אחר אלא "זורם" עם ריש לקיש, ומציע לו: חזור בך ואתן לך את אחותי שיפה ממני. ריש לקיש מסכים לעיסקה, (אע"פ שבשלב זה כנראה מתוך לא לשמה) הסכמה זו מנעה ממנו מלעבור את הנהר בקפיצה כמקודם (לפני שהסכים). "הירידה" של רבי יוחנן לעולם המושגים והשאיפות של ריש לקיש יכלה להעלותו לדרגה גבוהה של "חכם ומבין מדעתו"¹⁸.

16 זה כנראה המובן של המילה "מרדות", שהרי מטרת המחנך לגרום לשינוי מנטלי אצל המתחנך.

17 בבא מציעא פ"ד, א.

18 חגיגה י"א, א. המשנה מגדירה כך את מי שראוי ללמוד את סודות התורה. אכן ריש לקיש זכה "למעלת נבונים". הוא זכה להיות החברותא האהוב על רבי יוחנן (ב"מ שם), ורבות מאמרותיו בהלכה ובאגדה פרושות לאורך הש"ס.